

JOVES SENSE LLAR O ELS ITINERARIS DE POBRESA

ISABEL SÀNCHEZ. Àmbit de Benestar Social. Ajuntament de Barcelona.

monografies

Estudi elaborat per l'Observatori de la Realitat Juvenil mitjançant els Plans d'Ocupació Juvenil. L'informe final va ser redactat per Belén Casanovas i Xavier Martínez. La síntesi ha estat elaborada per Isabel Sánchez Bianchi

Introducció

Aquesta és la síntesi d'un estudi fet per l'Observatori de la Realitat Juvenil durant el curs 1989-90, en el marc del procés d'actualització del Projecte Jove. Es tracta d'un estudi de caire exploratori sobre la realitat dels joves que viuen «sense llar» a Barcelona, que tenen per casa els carrers i places de la ciutat i per sostre el cel obert⁽¹⁾. Aquest estudi es va fer amb la voluntat d'oferir els coneixements i les reflexions necessàries per tal que es prenguin decisions relacionades amb el desenvolupament de programes d'inserció social per als joves.

Es tractava d'estudiar la problemàtica dels joves que, com a resultat dels dèficits, les mancances i les ruptures consecutives en el seu procés d'inserció social i professional, es trobaven en una situació de marginalització, vivint al carrer desarelats de la vida social.

Es pretenia evidenciar una situació encara submergida i confosa dins el complex fenomen de la marginació social.

També es volia cridar l'atenció sobre la necessitat d'abordar la problemàtica d'una manera no estigmatitzadora, dins el plantejament general d'una política per a la inserció social i professional dels joves.

Objectius

Es volia aprofundir en els itineraris d'inserció social dels joves marginals i analitzar des de dins les estratègies individuals i socials que van portar determinats joves a la condició de vida «sense llar».

Analitzar, d'una banda, el sistema de relacions assistencials que constitueix l'única xarxa de suport institucional per a aquests joves i, d'una altra, el conjunt de lògiques individuals posades en pràctica per aquestes persones per tal de sobreviure quotidianament.

Finalment fer més comprensibles per a les institucions assistencials els itineraris personals dels joves que són els seus clients.

Marc teòric

Es té com a referent, d'una banda, la teoria de l'etiquetament, que emfasitza els processos definitoris pels quals certs col·lectius són etiquetats («marginat», «pària», «inadaptat...») i que posa de relleu els mecanismes i les estratègies d'exclusió social que pateixen determinats grups (Becker, Lemmert, Matza, Goffman...). D'una altra banda, es té en compte el paradigma conflictual que a nivell macro-social il·lustra els mecanismes de dominació i desigualtat social que donen lloc als processos de desviació que es troben en l'origen de la marginació (a partir de Marx i desenvolupat per Adorno, Horkheimer, Habermas, etc).

Es considera que el procés de marginació dels joves «sense llar» creix i s'ali-

menta pels mecanismes d'etiquetament i exclusió social que amplifiquen i mitifiquen la seva condició de «marginal», i confirma les imatges culturals construïdes per identificar-los com a elements «fora» del sistema i, en molts casos, com a «irrecuperables».

Metodologia

- Entrevistes amb experts
- Anàlisi dels 51 casos de persones joves contactades pels educadors dels Equips d'Inserció Social EISen carrers i serveis del centre de la ciutat.⁽²⁾
- Entrevista a 28 responsables de centres i serveis assistencials. Estudi de camp mitjançant l'observació i els relats de vida de joves «sense llar».

Principals resultats

Allunyament de la xarxa socio-familiar, imatge negativa de la llar i pèrdua del sentiment de pertinença.

«Yo a mi casa, no volveré. Lloraré... pero a mi casa no vuelvo. Mi casa está cerrada. Es de mi padre, no mía.» (R3).

(1) El col·lectiu de persones indigents (els «homeless» de la versió anglesaxona o els «sans abris» de la versió francesa) que viuen al carrer sense casa a Barcelona, en situació d'extrema pobresa volten les 600-800 persones, segons estimacions fetes l'any 1992 per l'Àrea d'Afers Socials i Joventut.

(2) Estudi fet, l'any 1990, per l'Àrea d'Afers Socials i Joventut amb la col·laboració dels Equips d'Inserció Social, gestionat per l'Associació Promotora de Treball Social, mitjançant el contacte amb 241 indigents el 20% dels quals, aproximadament, eren persones joves. I. Sánchez «Aproximació a la població marginal» Vegeu *Fer Ciutat*, Barcelona setembre de 1991.

«...no me gusta pedirles ayuda porque ellos no saben que me he drogado ni nada...» (E 1).

Unes xarxes socio-familiars febles o deficitàries, la pèrdua, l'allunyament o el trencament radical respecte de la llar i les xarxes de suport primàries, són un comú denominador en les històries de vida dels joves sense llar. L'allunyament de la llar apareixerà sovint com l'inici objectiu de la seva depauperació, vinculat a altres problemàtiques (toxicomania, conflictes generacionals, manca d'ocupació i d'aportació d'ingressos per al grup domèstic).

El conjunt de lligams i de vincles d'interdependència desapareixen gradualment i el sistema de parentiu i d'amistat perd força com a model de pertinença, afiliació i suport social.

L'allunyament de la llar apareix com una solució individual als conflictes de convivència, com una estratègia d'exclusió i d'auto-exclusió (especialment en els casos en què els joves ja han entrat en el món de la delinqüència, la toxicomania, la prostitució...) que generalment s'acompanya d'un procés de pèrdua del sentiment de pertinença i d'afiliació i una percepció negativa de la família i els grups d'origen, que dificulta el retorn.

La vida a la intempèrie i l'adaptació al medi

«Entonces, si no tienes nada, te tienes que amoldar a la situación. No tienes un duro pero aún no estás acabado». (R 3)

«Esto es un círculo vicioso. Es fácil

vivir en la calle, te puedes acostumbrar rápidamente a pedir dinero, ir a comer en el comedor y no hacer nada en todo el día. Si no tienes un algo interior que te vaya dando ánimo y fuerzas para hacer cosas, te puedes llegar a quedar en ese círculo toda la vida y no salir». (R 1).

Els joves sense llar desenvolupen estratègies d'adaptació a la vida a la intempèrie.

Viure a la intempèrie porta implícit l'ús de l'espai urbà com a habitatge, del qual els carrers, els parcs, les places són les habitacions. Els joves «sense llar» fan un ús privat de l'espai públic. El medi urbà serà utilitzat com a espai de subsistència on es desenvoluparà la vida quotidiana, es durà a terme l'activitat diària i és cobriran les necessitats bàsiques (alimentació, neteja, descans, necessitats fisiològiques, etc).

L'ús de les entitats benèfiques com a robers, expenedors d'aliments o lloc on pernoctar, l'aprofitament dels bars i dels jardins com a llocs on anar a orinar, l'ús del sòl urbà com a matalàs i de les papereres com a contenidors de fragments d'aliments i d'altres objectes reciclables, exemplifiquen un cert tipus de recreació cultural de l'espai físic, que és a la vegada el seu únic espai social.

L'espai físic comporta la interiorització d'un camp d'acció i de comunicació diferent en el qual els subjectes limiten les seves xarxes de relació i, per tant, les possibilitats de socialització.

Els usos privats i domèstics de l'espai públic es contraposen amb les pautes de comportament convencionals, consi-

derades cíviques. El carrer és, d'una banda, l'espai anònim on passen desapercibuts, però a la vegada és l'escenari on són forçats a representar públicament la seva marginació, la qual cosa fa que siguin etiquetats com a inadaptats.

L'aprenentatge i l'assumpció d'un rol

«Entonces, si no tienes nada te tienes que amoldar a la situación». (R. 3)

«La gente que estamos en la calle somos lo que la gente, la sociedad nos deja ser. Vivimos al son de la sociedad y no podemos salir de ahí.» (R.1)

La vida a la intempèrie, la precarietat de les condicions de vida, la rutina diària acaben conformant un estil de vida que es perllonga, es reproduïx i se sosté en la inèrcia quotidiana. Es tracta d'un mecanisme captiu que fa que els individus es desculturitzin i que de mica en mica es vagin conformant amb la seva misèria i entrin en un cercle viciós del qual es difícil sortir.

Els joves posaran en marxa tot un seguit de capacitats personals per alliberar-se de necessitats, interessos, hàbits i pautes de comportament inadequats per a la condició «sense llar».

A partir de les noves relacions, donada la distància social imposada pels processos d'etiquetament i identificació, es limiten els recursos a l'abast del jove i el releguen a la xarxa assistencial on acabarà d'assumir el rol d'«assistible permanent», la qual cosa truncarà totes les possibilitats d'inserció social i professional futures.

Itineraris de pobresa diferents i derives singulars

«Cada persona es un mundo. Por qué has caído...se lo tendrías que preguntar a cada uno». (R 3)

« Hay muchos, cada uno tiene sus problemas. Hay tantos casos como problemas. Cada problema, un mundo. Un mundo, un problema». (E 2)

L'emergència del fenomen és el resultat d'un procés social desencadenat per un itinerari de vida marcat de forma diversa per l'atur crònic, les toxicomanies o les institucionalitzacions (penal, psiquiàtrica, assistencial...), processos que han anat fent precari l'estil de vida del jove i han contribuït al seu aïllament social.

Es podrien distingir tants perfils com factors desencadenants o concurrents. L'heterogeneïtat de perfils en dificulta la visibilitat i la identificació. Cadascun dels itineraris apareix marcat per factors desencadenants d'històries de vida on es superposen i s'interioritzen diverses experiències de precarietat, marginadores i multiexcloents.

«El jove aturat crònic» presenta un itinerari marcat principalment per la desocupació o l'ocupació molt precària, l'origen del qual és la pèrdua de la feina o d'una deficitària i feble xarxa de suport social. Aquesta situació pot anar acompanyada o agreujada per problemàtiques psico-socials o socio-sanitàries diverses.

Entre els joves «sense llar» que han viscut un procés de desocupació llarg, es troben els «joves immigrants aturats»,

grup compost per joves provinents d'altres indrets de l'Estat o de l'estranger (sobretot portuguesos o magrebins) a la recerca d'una feina que difícilment aconseguen i que, en qualsevol cas, serà temporal i precària.

«El jove fugit de la casa» representa un col·lectiu per al qual la pèrdua o el trencament radical amb el grup domèstic i amb les xarxes de suport primàries (ja que els han fet fora de casa, els han abandonat o han fugit de la llar per problemes paterno-filials o conjugals) apareix com el factor desencadenant cabdal al qual s'afegiran més tard altres experiències marginadores.

Un altre grup el constitueixen els joves «skidders jonkies»; es tracta de joves vinguts a menys a partir d'una heroïnomania o politoxicomania destructiva que sovint s'acompanya de causes penals i d'una desocupació recurrent. Els casos més extrems són seropositius o arrosseguen la SIDA o altres problemàtiques socio-sanitàries que augmenten el seu estigma i que encara fan més precàries llurs condicions de vida.

No és menys important el grup de joves «sense llar» que han sofert durant un període llarg de la seva vida l'internament en un centre (de salut mental, d'assistència social, de justícia...) i que han estat «des-institucionalitzats». N'hi ha bastants que han patit processos d'institucionalització des de la seva infantesa o adolescència davant la manca de llaços familiars o, abandonats per les seves llars d'origen, resten abocats a un cicle de dependència institucional. D'aquests, cal-

dria destacar els que han sortit de la presó i es troben sense recursos econòmics, sense llar i amb greus dificultats d'inserció laboral.

Estratègies subsistencials en el mercat del viure

«Aquello es sólo un sitio caliente, nada más. Simplemente cuando te conocen un poco, te dejan duchar, te cortan el pelo si quieres...» (R 3)

« De fet estàs sempre fent cues, per dinar, per duxar-te...per tot». (R 4)

« A mi no me des un colchón. Yo con tal de que encuentre dos cartones, ya está bien. Estoy más a gusto, estoy más libre». (R 5)

Entre les estratègies de subsistència dels joves, destaca el que podríem anomenar un aprofitament «predador» dels recursos socials i, especialment, dels que ofereix la xarxa assistencial.

Els imperatius burocràtics que condicionen l'assistència social reglamentada es manifesten com una barrera que dificulta l'accés als recursos. Molts joves obvien i eviten els controls institucionals i opten per quedar-se amb les sobralles dels menjadors o bé dormint al carrer.

El dia està condicionat per aquestes pautes d'aprofitament de recursos de la xarxa assistencial pública o privada.

És a les cues dels menjadors i d'altres serveis i en els parcs i places on es reconeixen recíprocament. Molt sovint seran els iguals que viuen en les mateixes condicions els que els proporcionaran la via d'accés als recursos. Generalment, el

suport social dels altres no passa de la informació sobre els recursos de la xarxa. El mapa de la xarxa és limitat i s'aprèn ràpidament on donen menjar, on un es pot dormir, on es pot dutxar o on subministren targes d'autobús o diners. De la mateixa manera s'aprenen les estratègies i habilitats necessàries per gaudir dels recursos.

Entre les formes de buscar-se la vida, la mendicitat apareix com un recurs que la rutina pot acabar per convertir en veritable ocupació. Els recursos no es donen sinó que es demanen i, per tant, es guanyen.

L'estigmatització i marginalització

«Son despechados porque son vistos como diferentes. No son libres en cierto modo, aunque se salgan del esquema. El esquema de la sociedad es trabajar, dinero y casa». (R 3).

«¿Qué por qué digo? Porque ahora no la veo ya...ya no veo la salida. No tengo fuerzas para ir ni a l'INEM, sé que no me van a llamar». (E 2)

«Estar aquí es como un choque...es como si vas a cien en coche y te pegas un porrazo, hasta que no te arreglan el coche para un tiempo y luego la carrocera nunca te queda igual». (R 3)

La vivència que tenen els joves de la seva situació és com una «caiguda» en una situació des de la qual després es fa difícil «sortir». Es té consciència de vegades ha estat un mateix el que ha obert la porta, però també que és la mateixa societat la que la tanca, dificultant la inserció.

Mitjançant les rutines i els rituals quotidians, els joves es trobaran emprisonats en un «sub-món» espacial i temporal, on el seu repertori d'expectatives i de rols es troba limitat i on es veuran impel·lits a «buscar-se la vida» al marge de la dinàmica social.

El nou rol marginal acabarà per ser interioritzat i cristal·litzarà en un sistema de representacions del món i de si mateix limitat i precari, de manera que sense ajut li serà impossible trobar més enllà d'això altres alternatives i possibilitats d'acció.

L'estigmatització i la instauració d'una autoimatge negativa (incompatible, precària, exclosa...) l'impossibilitarà de ser autònom, i restarà depenent de les instàncies assistencials que li permetran tenir allotjament, menjar i altres recursos que es serien inaccessibles per altres mitjans.

Possibilitats de reinserció i resocialització

«La puerta la abres tu, pero cuando la cierras para luego abrirla otra vez, te cuesta mucho. Se te rompe el molde y has de empezar de nuevo para hacer la puerta. Como no tienes las herramientas te cuesta mucho. Si las tienes sabes seguro que la haces más rápido, pero es difícil y duro».(R 3)

«Por el mero hecho de que te vean en la calle ya piensan que no vas a dar resultado, que no quieres trabajar...Todo lo contrario: te ves así porque has llegado hasta allá y ya no puedes salir y por eso,

porque no te dan una oportunidad».(E 2)

«No hace falta que te lo digan, ya sabes, más o menos, de la gente, por la manera de mirarte y de tratarte que te tratan como un alcohólico, como un drogadicto, como una persona marginada». (E 2)

Els joves sense llar són forçats a dependre de la xarxa assistencial. La xarxa institucional pública o privada es converteix en l'única xarxa de suport social a què els joves s'afiliaran, i se'n faran usuaris assidus.

El sistema de relacions assistencials forma part del problema, i defineix i institucionalitza la figura del jove com «necessitat», «insolvent» i, per tant, «assistible».

Les diverses relacions assistencials contribueixen a cristal·litzar una visió dels joves com a marginats, i la seva situació serà considerada la major part de les vegades com de difícil abordatge o irresoluble. Seran percebuts com a material humà difícil de recuperar i, a través de les diferents interaccions, el jove rebrà una imatge deformada i estereotipada de si mateix i de la seva situació.

Sovint el model assistencial tradicional no s'adequa a les necessitats diverses dels joves. La intervenció social, basada únicament en un model burocràtic de gestió de prestacions i recursos assistencials, es converteix en un mecanisme estigmatitzador del jove més que en un instrument d'inserció social, ja que contribueix a ritualitzar encara més les estratègies de subsistència i a perpetuar les formes de vida, confinant el jove a una lògica captiva que el porta a ser client habitual de l'oferta assistencial. 🔑